

A Revelation-Based Analysis of Prophetic Governance in Organizing Collective Participation in Jihad: With an Emphasis on the Principle of “al-Jār ka-al-Nafs”

Ahmad Karimi¹, Mohammad Hassan Mohammadi Mozaffar²,
Mohammad Hadi Safari³

¹ Associate Professor, Department of Theology, University of Qur'an and Hadith, Qom, Iran.
ahmad.karimi@gmail.com

² Assistant Professor, Department of Shi'a Studies, University of Religions and Denominations, Qom, Iran. mhmozaffar@gmail.com

³ PhD., Department of Qur'anic and Hadith Sciences, University of Qur'an and Hadith, Qom, Iran
(Corresponding author). haadi.safari@chmail.ir

Abstract

Collective responsibility and participation in jihad occupy a central place in Islamic thought and are emphasized in the Qur'an and in the conduct and governance of the Prophet Muhammad (PBUH). Following the Prophet's migration to Medina, the formation of a new political and social community required mechanisms to regulate relations among diverse groups, organize collective responsibilities, and mobilize social capacities for common defense and the fulfillment of public responsibilities. The Covenant of Medina is among the most significant historical documents reflecting this process of social and political organization. One principle associated with the Covenant is expressed in the phrase al-jār ka-al-nafs (“the neighbor is like oneself”), whose meaning and implications have been debated in Islamic studies, hadith scholarship, jurisprudence, and Islamic history. This study aims to elucidate the model of Prophetic governance for organizing collective participation in jihad through a revelation-based analysis of the principle of al-jār ka-al-nafs in the Covenant of Medina. Its central research question is: How can this model be conceptualized through a revelation-based analysis of al-jār ka-al-nafs in the Covenant of Medina? The study also examines the principle's documentary and semantic validity, focusing on the meaning of jār and whether it denotes a “neighbor” or “a person seeking protection or asylum.” This distinction is significant because the two interpretations have different implications for understanding the principle's social and governmental functions within the community of Medina. The study adopts a qualitative, multistage methodology. First, it examines the documentary and semantic dimensions of the relevant tradition through hadith, rijāl, jurisprudential, linguistic, and exegetical sources, with particular

Cite this article: Karimi, A., Mohammadi Mozaffar, M.H. & Safari, M.H. (2026). A Revelation-Based Analysis of Prophetic Governance in Organizing Collective Participation in Jihad: With an Emphasis on the Principle of “al-Jār ka-al-Nafs”. *Islamic Governance Studies*, 2(2), p. 15-38. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74520.1071>

Received: 2025-10-25 ; **Revised:** 2026-02-28 ; **Accepted:** 2026-04-09 ; **Published online:** 2026-10-02

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

reference to major Shi'i hadith collections, including al-Kāfi and Tahdhīb al-Ahkām, and through comparison with historical accounts of the Covenant of Medina. The documentary analysis indicates that substantial cumulative evidence supports the tradition and that converging historical and hadith evidence corroborates the existence of a written covenant regulating relations among the Muhājirūn, the Anṣār, and other inhabitants of Medina. Although the chain of transmission does not attain the highest level of authenticity owing to scholarly debate concerning one transmitter, the cumulative documentary, textual, and jurisprudential evidence supports the reliability of the transmitted material for scholarly analysis. Second, the study undertakes a semantic and contextual analysis of al-jār ka-al-naḥs. Although lexical sources recognize both "neighbor" and "protected person" as possible meanings of jār, the findings indicate that interpreting the term exclusively as a person seeking protection is less compatible with the broader context of the Covenant. Drawing on linguistic evidence, the tradition's internal and external contexts, the social circumstances surrounding the Covenant, and related clauses governing relations among Medina's inhabitants, the study concludes that jār is more appropriately understood as "neighbor." This meaning, however, extends beyond geographical proximity to denote a member of Medina's social and political community embedded in a network of reciprocal rights and responsibilities. The principle thus reflects a broader conception of social solidarity and mutual obligation within the political community. The revelation-based dimension of the study is further developed through qualitative analysis using grounded theory procedures. Selected Qur'anic verses concerning participation and nonparticipation in jihad are systematically coded and categorized to identify the underlying pattern governing collective participation. The method of referring transmitted traditions to the Qur'an serves as the primary means of assessing their semantic compatibility with revelation, while grounded theory provides a methodological framework for organizing Qur'anic data and identifying relationships among concepts and categories. Through open, axial, and selective coding, the findings are organized into three principal categories: causal, contextual, and intervening conditions. The causal conditions indicate that collective participation is rooted in religious obligation, preparedness, cooperation, proportional contributions according to individual capacity, and collective cohesion. The contextual conditions concern the social and organizational environment in which participation occurs, including distinctions between individuals with legitimate excuses and those who withdraw from collective responsibility without valid justification. The intervening conditions encompass psychological, ideological, social, economic, and physical factors that may facilitate or constrain participation. These findings indicate that collective responsibility requires more than the declaration of a religious obligation; it also depends on responsible individuals and institutional mechanisms capable of organizing participation fairly and effectively. The study further finds that Prophetic governance in this domain rests on establishing just rules and mechanisms for mobilizing and distributing society's human and material capacities. Within this framework, al-jār ka-al-naḥs can be understood as a governance principle that supports reciprocity, cooperation, social solidarity, and the equitable distribution of collective responsibilities. Its particular significance lies in the equitable distribution and rotation of duties: the costs and responsibilities of collective defense should not remain permanently concentrated among a limited group while other

capable members of society remain disengaged. Rather, each eligible member should contribute according to their capacity, circumstances, and position within the collective system. Accordingly, the model encompasses human and financial participation, mutual cooperation, justice and equality, the equitable distribution of responsibilities, the strengthening of religious commitment, the removal of barriers to participation, and the enhancement of knowledge and awareness. Its implications extend beyond military capacity to sustainable security, social cohesion, collective identity, administrative integration, moral and spiritual development, and greater social self-reliance. The study concludes that the Prophetic model reflected in the Covenant of Medina provides a comprehensive framework for transforming individual capacities into organized collective potential through justice, cooperation, reciprocity, and responsible participation.

Keywords: Prophetic governance; jihad, collective participation, Covenant of Medina, al-jār ka-al-naḥs, social solidarity, collective responsibility, Islamic governance.

تحليل وحياني لنموذج الحوكمة النبوية في تنظيم المشاركة المجتمعية في ساحة الجهاد: دراسة مرتكزة على قاعدة «الجار كالنفس»

أحمد كريمي^١، محمد حسن محمدي مظفر^٢، محمد هادي صفري^٣

^١ أستاذ مشارك، قسم علم الكلام، جامعة القرآن والحديث، قم، إيران. ahmad.karimi@gmail.com

^٢ أستاذ مساعد، قسم الدراسات الشيعية، جامعة الأديان والمذاهب، قم، إيران. mhmozaaffar@gmail.com

^٣ دكتوراه، قسم علوم القرآن والحديث، جامعة القرآن والحديث، قم، إيران (المؤلف المسؤول). haadi.safari@chmail.ir

الملخص

تحظى فريضة الجهاد والمشاركة المجتمعية العامة للمؤمنين بمكانة محورية في التعاليم الوحيانية. تسعى هذه الدراسة—عقب الفحص السندي والدلالي لقاعدة «الجار كالنفس» الواردة في صحيفة المدينة—إلى تقديم تحليل وحياني لنموذج الحوكمة النبوية في إدارة وتنظيم المشاركة المجتمعية في ميادين الجهاد، بالاعتماد على منهج التحليل الكيفي القائم على النظرية المجردة (البيانات المرتكزة). وتُمثل هذه القاعدة، التي تقيد بأن «الجار يُعامل معاملة النفس»، مبدأً اجتماعياً يرمي إلى التنظيم العادل وتعبئة المشاركة العامة في ساحة الجهاد، كما تؤسس لتعزيز التكافل والتفاعل المتبادل داخل المجتمع الإسلامي في المدينة المنورة. وبلاستناد إلى المصادر الحديثية المعتمدة لدى الشيعة، كالكافي وتهذيب الأحكام، ومع التأكيد على أصالة صحيفة المدينة بوصفها إراثاً إسلامياً وثائقياً، تُبين الدراسة توظيف هذه القاعدة كنموذج للحكومة النبوية في استنهاض المشاركة العامة وتنظيمها إبان الجهاد. وقد أظهرت نتائج التحليل الوحياني أنه: على مستوى «الشروط العلية»، تؤكد النصوص الوحيانية على التكليف الإيماني وضرورة المشاركة العامة والعبارة للأديان في ساحة الجهاد؛ وعلى مستوى «الشروط السياقية»، تُمثل البنية الاجتماعية والتميز الفقهي بين المعذورين والمؤهلين إطاراً تحققياً لهذه المشاركة؛ بينما تؤثر العوامل النفسية، الإيجابية منها والسلبية، على مستوى «الشروط التدخيلية/الوسيطية»، في تنمية المشاركة الاجتماعية أو تقويضها في ميادين الجهاد. وتخلص الدراسة إلى تأكيد محورية مبدئي العدالة والتعاون في تفعيل المشاركة المجتمعية، لاسيما في الأزمات وحالات المواجهة مع الكفار، وتوصي بإعادة قراءة واستلهام هذا النموذج القرآني المتجسد في وثيقة المدينة بشأن حتمية المشاركة العامة في شتى أبعاد الجهاد.

الكلمات المفتاحية: طالب اللجوء (المستجير)، الجهاد، الحوكمة، حقوق المواطنة، المشاركة العامة، مدينة النبي، دستور المدينة (صحيفة المدينة)، الجار.

استناداً إلى هذه المقالة: كريمي، أحمد؛ محمدي مظفر، محمد حسن؛ صفري، محمد هادي (٢٠٢٦). تحليل وحياني لنموذج الحوكمة النبوية في تنظيم

المشاركة المجتمعية في ساحة الجهاد: دراسة مرتكزة على قاعدة «الجار كالنفس». دراسات الحوكمة الإسلامية، ٢(٢)، ص ١٥-٣٨.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74520.1071>

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/١٠/٢٥ ؛ تاريخ المراجعة: ٢٠٢٥/٠٢/٢٨ ؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٦/٠٩/٠٩ ؛ تاريخ النشر: ٢٠٢٦/١٠/٠٢

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

تحلیل وحی شناختی الگوی حکمرانی نبوی در ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد با تأکید بر قاعده «الجار کالنفس»

احمد کریمی^۱، محمدحسن محمدی مظفر^۲، محمدهادی صفری^۳

^۱ دانشیار، گروه کلام، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران. ahmad.karimi@gmail.com

^۲ استادیار، گروه شیعه‌شناسی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. mhmozaffar@gmail.com

^۳ دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران (نویسنده مسئول). haadi.safari@chmail.ir

چکیده

جهاد و مشارکت همگانی مؤمنان، جایگاهی مهم و حیاتی در آموزه‌های وحیانی دارد. این پژوهش، پس از واکاوی سندی و دلالتی قاعده «الجار کالنفس» در عهدنامه مدینه، به تحلیل وحی شناختی الگوی حکمرانی نبوی در ساماندهی مشارکت‌های همگانی در عرصه جهاد، با استفاده از روش تحلیل کیفی نظریه داده‌بنیاد می‌پردازد. این قاعده، که به معنای «همسایه مانند خود است»، یک اصل اجتماعی برای سازماندهی عادلانه و اخذ مشارکت‌های همگانی در عرصه جهاد بوده و تقویت همبستگی و تعاملات متقابل در جامعه اسلامی مدینه را بنیان می‌نهد. در این مقاله، با استناد به منابع حدیثی معتبر شیعه مانند کافی و تهذیب الأحکام، ضمن تأکید بر اصالت عهدنامه مدینه به عنوان میراث مکتوب اسلامی، نشان داده می‌شود که این قاعده به مثابه الگوی حکمرانی پیامبر اکرم (ص) در ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد به کار گرفته شده است. یافته‌های تحلیل وحی شناختی نشان داد که در سطح شرایط علی، آموزه‌های وحیانی بر تکلیف‌مداری مؤمنانه و ضرورت مشارکت همگانی و فردینی در عرصه جهاد تأکید دارند؛ در سطح شرایط زمینه‌ای، وضعیت اجتماعی جامعه و تمایز میان معذوران و افراد واجد شرایط، بستر تحقق این مشارکت را تبیین می‌کند؛ و در سطح شرایط مداخله‌گر، عوامل روان شناختی ایجابی و سلبی، در تقویت یا تضعیف مشارکت‌های اجتماعی در عرصه جهاد مؤثرند. این پژوهش، بر اهمیت اصول عدالت و تعاون در به کارگیری مشارکت‌های اجتماعی، به ویژه در شرایط بحرانی و عرصه‌های پیکار مسلمانان با کفار تأکید دارد و پیشنهاد می‌کند که این الگوی قرآنی متجلی در عهدنامه مدینه، مبنی بر ضرورت مشارکت همگانی در عرصه‌های متعدد جهاد، مورد بازنگری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: پناه‌جو، جهاد، حکمرانی، حقوق شهروندی، مشارکت همگانی، مدینه النبی، میثاق مدینه، همسایه.

استاد به این مقاله: کریمی، احمد؛ محمدی مظفر، محمدحسن؛ صفری، محمدهادی (۱۴۰۵). تحلیل وحی شناختی الگوی حکمرانی نبوی در ساماندهی

مشارکت همگانی در عرصه جهاد با تأکید بر قاعده «الجار کالنفس». مطالعات حکمرانی اسلامی، ۲(۲)، ص ۱۵-۳۸.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.74520.1071>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۳؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۱۲/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۲۰؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی © ۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

مقدمه

پس از هجرت پیامبر اکرم (ص) به مدینه، اقدامات مهمی برای ایجاد نظم اجتماعی و اتحاد میان ساکنان این شهر صورت گرفت. یکی از این اقدامات، انعقاد پیمانی است که در منابع تاریخی از آن با عنوان‌هایی مانند «صحیفه مدینه»، «قانون اساسی مدینه» یا «پیمان مدینه» یاد می‌شود. این پیمان، چارچوبی برای روابط میان مسلمانان مهاجر (مکه) و انصار (مدینه) و نیز برخی از قبایل یهودی ساکن در مدینه تعیین کرد و براساس آن، حقوق و تکالیف متقابل طرفین و اصول همزیستی مسالمت‌آمیز مشخص گردید. محورهای اصلی این توافقنامه، برقراری امنیت و دفاع مشترک در برابر دشمنان خارجی، احترام به حقوق همسایگی و تعیین مرجعیت دینی و سیاسی رسول الله (ص) بود. این پیمان که متن آن در «السیره النبویه» آمده است (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۵۰۱-۵۰۵)، سنگ بنای تشکیل اولین جامعه اسلامی با هویتی واحد و فراتر از وابستگی‌های قبیله‌ای بود. برای درک ابعاد این سند تاریخی، مطالعه احادیث مرتبط سودمند است. در حدیثی با سند متصل که از امام صادق (ع)، از پدرشان امام باقر (ع) و از امیرالمؤمنین علی (ع) نقل شده است، بخشی از محتوای عهدنامه مدینه را بازگو می‌کند (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۹، صص ۴۱۹-۴۲۰؛ ج ۴، ص ۷۵۶؛ ج ۱۰، ص ۴۵۷؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۱۴۱؛ ج ۷، ص ۱۴۶). این فراز از عهدنامه، به قاعده‌گذاری پیامبر اکرم (ص) برای حل دو کلان مشکل اجتماعی مدینه در عرصه جهاد اشاره می‌کند. آن دو مشکل عبارتند از: رعایت نوبت‌بندی عادلانه نیروها و منابع انسانی، به گونه‌ای که با تقسیم مسئولیت خطیر دفاع جمعی و نقش‌آفرینی همگانی، از فشار مضاعف بر یک گروه از مجاهدان جلوگیری شده و مشارکت متوازن و منصفانه تمامی اعضای جامعه تضمین می‌گردد. دیگری، پناه دادن به فردی که به اسارت مسلمانان درآمده، می‌باشد. آنچه در این بحث در میان دانشیان اسلامی محل بحث و تردید است، معنای واژه «جار» در عبارت «الجار کالنفس» است؛ برخی این واژه را به معنای «همسایه» دانسته و برخی دیگر آن را به معنای «پناه‌جو» دانستند. بر این اساس، در دلالت این عبارت نیز تردید بوجود خواهد آمد. این پژوهش درصدد بررسی و کشف الگوی حکمرانی نبوی در زمینه جلب مشارکت اجتماعی و شیوه به‌کارگیری آنان در عرصه جهاد، با محوریت تحلیل وحی‌شناختی محتوای عهدنامه مدینه است. پرسش‌های تحقیق را می‌توان در قالب‌های زیر صورت‌بندی نمود:

پرسش اصلی:

● الگوی حکمرانی نبوی در ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد، با ابتدا بر تحلیل وحی‌شناختی قاعده «الجار کالنفس» در عهدنامه مدینه، چگونه قابل تبیین است؟

پرسش‌های فرعی:

● قاعده «الجار کالنفس» از حیث سند و دلالت چه اعتباری دارد و مراد از «جار» در این قاعده چیست؟

● قاعده «الجار کالنفس» و داده‌های وحیانی چگونه الگوی حکمرانی نبوی در تنظیم عادلانه و متوازن مشارکت اجتماعی در عرصه جهاد را تبیین می‌کنند؟

در راستای پاسخ به این پرسش‌ها، پژوهش حاضر با تمرکز بر قاعده «الجار کالنفس» مندرج در عهدنامه مدینه، به تحلیل وحی‌شناختی دلالت این قاعده پرداخته و در نهایت، تحلیلی از این الگوی حکمرانی ارائه می‌دهد.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش مستقلی که به موضوع پژوهش حاضر پرداخته باشد، یافت نشد، اما برخی محققان در خلال مباحث خود به این حدیث و دلالت‌های آن پرداخته‌اند. غیر از فقیهانی همچون صاحب جواهر (نجفی، بی‌تا، ج ۲۱، ص ۹۴؛ ج ۳۸، ص ۵۱)، کاشف الغطاء (بی‌تا، ج ۱، ص ۳۲) و ملا احمد نراقی (۱۴۱۷ق، ص ۴۵) که از گذشته تاکنون به این حدیث در خلال مباحث فقهی اشاره نموده و از هر دو معنا به فراخور بحث استفاده کرده‌اند، از جمله پژوهش‌های سامان‌یافته‌ای که در خلال مباحث خود به این مسئله اشاره داشته، کتاب «پیامبری و قرارداد، نظریه‌ای درباره سیره حکمرانی پیامبر اکرم (ص)، براساس الگوی قرارداد» نوشته داود فیرحی است. وی بر این باور است که شیوه حکمرانی پیامبر اکرم (ص) به صورت بنیادین بر الگوی قرارداد اجتماعی استوار است، و به مشارکت مردم مدینه در هزینه‌ها و دفاع از شهر پرداخته، اما به تمایز دلالی و منابع متعدد این عبارت نپرداخته و مباحث خود را با محوریت متن «سیره ابن هشام» سامان بخشیده است (فیرحی، ۱۴۰۳، ص ۴۱۱). در پژوهش‌هایی که عهدنامه مدینه را از منظر قانون‌گذاری پیامبر اکرم (ص) بررسی کرده‌اند، به هر دو معنای یادشده اشاره نموده‌اند (شاکر و لطفی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۷). سید محمدکاظم طباطبایی نیز در کتاب «منطق فهم حدیث»، در بحث الفاظ مجمل در احادیث با عنوان «تبیین و شفاف‌سازی متن»، علاج تبیین الفاظ مجمل در متن احادیث را «گردآوری قرائن مختلف» دانسته است. وی یکی از نمونه‌هایی که برای این مسئله ذکر می‌کند را حدیث «الجار کالنفس» دانسته و معنای «پناه‌جو» را برای این عبارت ارجح دانسته است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ص ۲۰۱-۲۰۷). در حالی که با گردآوری قرائن مختلف و در نظر گرفتن فضای صدور عهدنامه، دستیابی به معنایی غیر از معنای مذکور، دور از ذهن نیست.

۲. مفاهیم پژوهش

۱-۲. حکمرانی

حکمرانی^۱ را می‌توان فرآیندی دانست که طی آن، کنشگران مختلف در یک قلمرو معین با هدایت و

راهبری مناسب به سوی تحقق هدفی مشترک و قابل سنجش، که میان ذی نفعان رسمی و غیررسمی مورد توافق است، حرکت می‌کند (Schmitter, 2019, p. 552). این فرآیند از طریق سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری، بازتوزیع منابع و تسهیل ارائه خدمات عمومی، و با اتکاء به قدرتی مشروع در چارچوب ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر آن قلمرو، تحقق می‌یابد. مجموعه‌ای از تعاملاتی که با هدف حل مشکلات اجتماعی و بهبود شرایط زیست جمعی شکل می‌گیرد و جامعه مدنی با هدف حل مشکلات اجتماعی یا ایجاد فرصت‌های اجتماعی، با هم مشارکت می‌کنند (عالی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۶۶-۶۷). در پژوهش حاضر، به فرآیند قاعده‌گذاری برای اخذ توانمندی کنش‌گران در راستای حل مشکلات کلان اجتماعی، حکمرانی گفته می‌شود. در این چارچوب مفهومی، حکمرانی مجموعه‌ای از قواعد، هنجارها و سازوکارهایی را دربرمی‌گیرد که الگوی روابط میان کنشگران و شیوه تنظیم امور عمومی را شکل می‌دهند. یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های متمایزکننده این مفهوم، مشارکت مبتنی بر شراکت است؛ بدین معنا که تحقق حکمرانی، نه صرفاً از طریق اعمال اقتدار از سوی نهاد حاکم، بلکه در گرو مشارکت فعال و مؤثر طیف متنوعی از بازیگران و ذی نفعان است. از این‌رو، آنچه مفهوم حکمرانی را از مفاهیم نزدیک، همچون حکومت و مدیریت، متمایز می‌سازد، تأکید هم‌زمان آن بر ابعاد تحلیلی و هنجاری و توجه به نقش متقابل و شبکه‌ای کنشگران در فرایند تصمیم‌گیری و اداره امور عمومی است (بووارد و لوفر، ۱۳۹۳، ص ۳۶، ۲۴۲).

۳. روش پژوهش

بخش نخست نوشتار حاضر، به ارزیابی سندی و دلالتی حدیث با بهره‌گیری از منابع حدیثی، رجالی، فقهی و کتب شارحان حدیث پرداخته می‌شود. در مرحله دوم، با استفاده از روش تحلیل کیفی نظریه داده‌بنیاد^۱ پس از دسته‌بندی و مراحل کدگذاری، با تفکیک مراحل سه‌گانه شرایط علی به عنوان عوامل بنیادین پیدایش یا بروز نظریه، شرایط زمینه‌ای به عنوان بسترهای تاریخی، فرهنگی و اجتماعی که نظریه تکوین می‌یابد و شرایط مداخله‌گر به عنوان نیروها و متغیرهای دگرگون‌کننده مسیر تحقق یا تفسیر الگو (خنبر و مسلمی، ۱۳۹۸، ص ۱۹۷-۱۹۹)، به تحلیل وحی‌شناختی الگوی حکمرانی نبوی در ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد خواهیم پرداخت. آنچه نوشتار حاضر را به تحلیل وحی‌شناختی برای کشف الگوی حکمرانی نبوی در این موضوع واداشته است، راهبرد اهل بیت (ع) برای اعتبارسنجی روایات است. مجموعه احادیث عرضه روایات بر قرآن کریم، بر لزوم بازخوانی هر حدیث در ترازوی قرآن کریم تأکید دارند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۲۱۹-۲۴۴). در این پژوهش، روش «عرضه روایات بر قرآن» و نظریه داده‌بنیاد، دو کارکرد مکمل، اما متمایز دارند؛ به گونه‌ای که عرضه روایات بر قرآن در فرایند ارزیابی

دلالتی روایات و احراز سازگاری آن‌ها با قرآن، نقش مبنایی دارد، در حالی که نظریه داده‌بنیاد صرفاً به عنوان روشی برای تحلیل و سامان‌دهی نظام‌مند داده‌های قرآنی و کشف روابط میان کدها، مفاهیم و مقوله‌ها به کار گرفته می‌شود و موضوعیت مستقلی در تحلیل وحی‌شناختی ندارد. از این رو، داده‌بنیاد طریقت داشته و ابزار روش‌شناختی پژوهش برای استخراج و سامان‌دهی یافته‌های وحی‌شناختی است.

۴. قاعده «الجار کالنفس»

قاعده محل بحث، بخشی از عهدنامه مدینه است که متن مفصل آن در کتاب «السیره النبویه» نقل شده است. این بخش از عهدنامه در دو کتاب معتبر حدیثی امامیه، یعنی «الکافی» و «تهذیب الأحکام»، با اتصال راویان سلسله سند تا امام صادق (ع)، و آن حضرت از امام باقر (ع) نقل شده است. پس از اعتبارسنجی حدیث، به تحلیل و واکاوی دلالت قاعده خواهیم پرداخت. ترجمه حدیث مذکور از کتاب «الکافی» به شرح ذیل است:

«امام صادق (ع) از پدرش امام باقر (ع) نقل نمود، که فرمود: در کتاب علی (ع) خواندم که رسول خدا (ص) عهدنامه‌ای را میان مهاجران و انصار و کسانی که از اهل یثرب به آنان پیوسته بودند، مقرر نمود [مبنی بر این] که: هر گروه جهادگری که به جنگ می‌رود، باید به گونه‌ای [عمل نماید] که به دنبال آن، گروهی دیگر [برای کمک یا جایگزینی] به طور شایسته و عادلانه در میان مسلمانان [عمل کنند]؛ همانا هیچ جنگی [به طور خودسرانه] روا نیست، مگر به اذن صاحبان آن [جامعه مسلمان]. و [اینکه] همانا همسایه [و یا پناه‌جو در عرصه پیکار] همانند خود انسان است، [بدین معنا] که نباید به او زیان برساند و مرتکب گناه [در حق او] شود، و حرمت ایشان، همانند حرمت مادر و پدرش است. هیچ مؤمنی جدا از مؤمن دیگر در [امر] جنگ در راه خدا صلح نکند، مگر [که آن صلح] بر پایه عدالت و مساوات [برای همه] باشد» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۹، ص ۴۱۹).

۴-۱. اعتبارسنجی قاعده «الجار کالنفس»

متن کامل عهدنامه مدینه در «سیره ابن هشام» با عنوان «کتابه صلی الله علیه وسلم بین المهاجرین و الأنصار و مؤدعته یهود» گزارش شده که او از ابن اسحاق این متن را گزارش نموده است (ابن هشام، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۰۱-۵۰۲). برای کشف اعتبار این گزارش تاریخی، به دنبال قرائن دیگری خواهیم رفت تا از صدور این گزاره تاریخی اطمینان حاصل کنیم. فرازهایی از این عهدنامه در منابع روایی شیعه یعنی «الکافی» و «تهذیب الأحکام» ذکر شده که از مطالعه آنها درمی‌یابیم که چنین معاهده‌ای در میان گروه‌های فوق، به صورت مکتوب سامان یافته است؛ زیرا عبارات و واژگان این گزارش‌ها با متن عهدنامه که در «السیره النبویه» ابن هشام نقل شده، مطابقت کامل دارد. بنابراین، یقین حاصل می‌کنیم که پیامبر اکرم (ص)، پیمان مزبور را به صورت سندی مکتوب تنظیم نمود؛ کما اینکه در موارد دیگر نیز آن حضرت، به تنظیم

اسناد یا ارسال دستورالعمل به عاملان خود مبادرت می‌ورزید (معارف، ۱۳۷۴، ص ۱۵۶). سند حدیث در کتاب «الکافی» از حیث اتصال مُسند بوده و میان محدث تا راوی حدیث از امام معصوم، سه طبقه از راویان ثقة امامی حضور دارند. سند حدیث در کتاب «الکافی» به صورت زیر گزارش شده است:

«مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى [الْعَطَّار]، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ [الأشعري]، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى [الخزاز]، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ [الشامي]: عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ» (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۹، ص ۴۱۹).

در موضع دیگری از این کتاب، در سلسله سند این حدیث، نام روایت‌کننده طبقه دوم قبل از روایت‌کننده اصلی حدیث، با افزوده‌ای به عنوان «أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى» گزارش شده که با سند فوق در تعارض نیست (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴، ص ۷۵۵).

اما شیخ طوسی حدیث مزبور را در «تهذیب الأحکام» به صورت زیر گزارش نموده است:

«أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ [بن عيسى الأشعري] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى [الخزاز] عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ [الشامي] عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ» (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۱۴۶).

شیخ طوسی در «مشيخه» و «الفهرست»، میراث احمد بن محمد بن عیسی اشعری را با تعدد طرق نقل می‌کند که مجموع تحویلات سندی، با دوازده طریق به همه میراث وی دست یافته است. واسطه محدث تا راوی حدیث در این طرق، از چهار تاشش طبقه می‌توان برشمرد (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص ۶۱). در برخی از نسخه‌های «تهذیب الأحکام» و حتی در برخی از اعتبارسنجی‌های رایانه‌ای، سند حدیث به اشتباه با عبارت «أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ» درج شده که تحریفی از نام دوراوی است؛ احمد بن محمد بن عیسی اشعری و محمد بن یحیی الخزاز الخثعمی (شوشتری، ۱۴۰۱، ج ۲، ص ۶۰). اما از حیث ارزیابی وثاقت راویان، در رتبه‌ای پایین‌تر از حدیث صحیح بوده و موثق است. آنچه موجب فروکاست اعتبار سند حدیث از حیث وثاقت شده، ضعف راوی حدیث از امام معصوم، یعنی طلحه بن زید است. وی به گفته شیخ طوسی در «الرجال»، زیدی بتری (طوسی، ۱۴۲۷ق، ص ۱۳۸) و به گفته نجاشی و شیخ در «الفهرست»، عامی مذهب است (نجاشی، ۱۳۶۵، ص ۲۵۶). به‌رغم جرح وی، میراث نقل شده توسط وی مورد اعتماد دانسته می‌شود و شیخ با تعدد طریق به کتاب وی، سعی در جبران و تعدیل راوی محل بحث دارد (طوسی، ۱۴۲۰ق، ص ۲۵۶). اکثر روایت در ۱۶۵ سند، و نقل میراث وی در آثار محدثانی همچون کلینی، صدوق، علی بن ابراهیم قمی و ابن قولویه قمی، و مرجحات غیرسندی همچون شهرت فتوایی از دیگر قرائن وثاقت میراث طلحه بن زید در اعتبارسنجی رجالی به‌شمار می‌آید (خویی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۰، ص ۱۷۸-۱۸۲).

۴-۲. دلالت‌سنجی قاعده «الجار کالتفس»

در معنای عبارت «الجار کالتفس» تردیدهای اساسی در میان دانشیان علوم اسلامی مشاهده می‌شود؛

برخی این واژه را به معنای همسایه، و برخی دیگر به پناهجویان در عرصهٔ پیکار معنا نموده‌اند. در کتب لغت، به هر دو معنا اشاره شده که معنای نخست آن، کسی است که در نزدیکی سکونت دارد و همچنین به پناه‌جو که از اهل ذمه باشد، «جار» گویند (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۱۷۶). این واژه که دو بار در آیهٔ ۳۶ سورة نساء تکرار شده نیز به معنای «همسایهٔ نزدیک» و «همسایهٔ دور» بکار رفته است. معنای عبارت دوم (همسایهٔ دور)، کسی است که پناه می‌جوید و همراه می‌شود (زیبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۲۱۷). این واژه در آیهٔ ۴۸ سورة انفال به معنای پناه‌دهنده است. «جوار»، از سنت‌های عهد جاهلیت عرب بوده که زندگی قبیله‌ای در آن جریان داشته و براساس آن، صاحب جار باید پناهندهٔ خود را در هنگام سوء قصد دشمن یاری دهد و حقوق دیگری را نیز در قبال اورعایت کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۱۲۷). چون حق همسایه در عقل و شرع بزرگ شمرده شده، برای هر کسی که حقش بزرگ است یا حق دیگری را بزرگ می‌شمارد، تعبیر «جار» به کار می‌رود (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۱۱). بنابراین، حقیقت شرعی و قرآنی این واژه، در دو معنای فاعلی و مفعولی استعمال شده است.

در سطح محدثان، کلینی این حدیث را یکبار در «کتاب العشرة» در بابی با عنوان «باب حق الجوار» و همچنین «باب الضرار» در «تتمه کتاب المعیشه»، به عنوان حقوق همسایگان نقل می‌کند (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۴، ص ۷۵۶؛ ج ۱۰، ص ۴۵۷) و دیگر بار، در «کتاب الجهاد» در ذیل بابی با عنوان «باب اعطاء الأمان» این حدیث را نقل نموده که ظهور در معنای پناه‌جو دارد (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۹، ص ۴۲۰). شیخ طوسی نیز یکبار این حدیث را در «کتاب الجهاد و سیره الإمام»، و در بابی با عنوان مشابه در کافی نقل نموده که به معنای پناه‌جو اشاره دارد (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۱۴۱). همچنین در «کتاب التجارات» این حدیث را نقل می‌کند که سیاق احادیث پیشین و عنوان باب، مُشعر بر ارادهٔ معنای همسایه است (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۱۴۶). این مسئله در میان محدثان و فقیهان، رایج بوده و استعمال لفظ در اکثر از یک معنا را به دلیل ذوب‌طون بودن متون، جایز دانستند و از هر دو دلالت واژه - اعم از اینکه حقیقت یا مجاز باشد - در فرآیند فهم حدیث استفاده می‌نمودند (سید مرتضی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۲۸؛ امام خمینی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۱۳۱؛ خویی، ۱۴۱۸ق، ج ۴۳، ص ۲۴۲).

در سطح شارحان حدیث، فیض کاشانی ضمن توجه به تمایزات معناشناختی این مفهوم، معنای واژه «جار» را همسایه می‌داند که متّخذ از «الجوار» است. وی تأکید می‌کند که این واژه، به معنای رهایی‌یافته و پناه‌جو نیست (۱۴۰۶ق، ج ۱۵، ص ۹۹). ملا صالح مازندرانی و محمدتقی مجلسی نیز تأکید می‌کنند که این واژه به معنای همسایه است (مازندرانی، ۱۳۸۲، ج ۱۱، ص ۱۲۷؛ مجلسی، ۱۴۰۶ق، ج ۱۳، ص ۵۸). اما محمدباقر مجلسی تأکید می‌کند که این عبارت به معنای پناه‌جو در عرصهٔ پیکار است؛ همانطور که جنگ‌جو از جان خود در جنگ محافظت می‌کند، باید از پناه‌جو هم مراقبت نماید و معنای مفعولی این واژه را مرجع می‌داند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۹، ص ۱۶۹).

این اختلاف نظر در سطح مترجمان حدیث و فقیهان نیز مشاهده می شود و آنان را به دو طیف تقسیم نموده است. برخی از مترجمان حدیث جار با معنای همسایه (کلینی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۸۷۳؛ کلینی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۲۱؛ حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۹، ص ۷۶۰) و برخی دیگر آن را به معنای پناه‌جو (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۸۳؛ طوسی، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۱۱۴) ترجمه نموده‌اند. فقیهان نیز در فرایند استنباط و افتاء، به دو معنای همسایه (اصفهانی، ۱۳۹۳، ج ۳، ص ۱۰۷؛ گلپایگانی، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۷۲؛ خوئی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۵۶؛ شبیری زنجانی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۳۰) و پناه‌جو (نائینی، ۱۳۷۳، ص ۱۹۳؛ سبحانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۱۹۷؛ سبحانی، ۱۴۰۸، ص ۱۸) توجه داشته‌اند. براساس دیدگاه برخی از دانشیان، در عبارت «الجار کالنفس» مقصود از «جار» نه همسایه مکانی، بلکه پناه‌جویی است که در شرایط جنگی از سوی مسلمان امان یافته و از این رو، حکم او در حرمت اضرار و اثم، همانند نفس انسان تلقی می شود؛ بدین معنا که همان گونه که اضرار به نفس و ارتکاب گناه نسبت به آن ممنوع است، هرگونه ضرر رساندن یا رفتار گناه‌آلود نسبت به پناه‌جو نیز شرعاً جایز نیست. علامه مجلسی تعبیر «غیر مضار» را ناظر به عدم اضرار مجیر یا مجار دانسته و بر بُعد حقوقی و تکلیفی امان تأکید می کند. از دیدگاه محققانی که بر معنای پناه‌جو تأکید دارند، دلالت واژه «الجار» به همسایه مکانی و تشبیه او به «خود» از حیث میل طبیعی انسان به حفظ خویش، با ظاهر عبارت و بافت روایی ناسازگار بوده و مستلزم تکلف تفسیری است؛ زیرا چنین برداشتی بیش از آنکه از متن حدیث استفاده شود، بر پیش فرض های اخلاقی عام تکیه دارد و با مفهوم فقهی «اجاره» و امان در زمان جنگ انطباق کامل ندارد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۹، ص ۱۶۹؛ سبحانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۱۹۷).

از منظر نوشتار حاضر، تفسیر واژه «الجار» به پناه‌جو، با سیاق حدیث و فضای صدور عهدنامه، که در چارچوب تنظیم روابط شهروندی و اجتماعی میان مهاجران، انصار و پیوستگان آنان در مدینه وارد شده، سازگار نیست و قواعد فقه الحدیثی در تفسیر واژه «جار»، با در نظر گرفتن قرائن قبل و بعد، درون و برون متنی، تقویت کننده معنای همسایه است. تفسیر واژه «الجار» به همسایه، نه تنها با سیاق این حدیث در تعارض نیست، بلکه با توجه به سیاق حدیث که درباره رابطه مؤمن با مؤمن در بستر شهر مدینه است، این عبارت می تواند به مثابه تعلیلی برای حکم همیاری، در نوبت بندی مؤمنان برای حضور در میدان نبرد باشد؛ گویا عبارت «وَأَنَّ الْجَارَ كَالنَّفْسِ» با افزونه «واو» تفسیری و حروف مشبیه به فعل، پاسخی به پرسش پیرامون چرایی تعاون و همیاری در نوبت بندی عادلانه برای حضور در عرصه پیکار است و می گوید: «نوبت بندی عادلانه برای مشارکت همگانی در عرصه جهاد را رعایت کنید، زیرا همسایه [مشارکت کننده در جهاد] همانند خود [غیر مشارکت کننده در جهاد] است». براساس تحلیل یاد شده، عبارت «الجار کالنفس» به مثابه قاعده ای برای حکمرانی نبوی در ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد است. متن عهدنامه مدینه نشان می دهد که به کارگیری واژه «الجار» در این سند، می تواند دلالت بر

همسایهٔ مقیم شهر مدینه داشته باشد؛ زیرا پیوند این عبارت با حکم «وَإِنْ يَرْبِ حَرَامٌ جَوْفُهَا لِأَهْلِ هَذِهِ الصَّحِيفَةِ» نشان می‌دهد که «الجار» در محدودهٔ حرمت مکانی شهر و در زمرهٔ «اهل الصحیفه» تعریف می‌شود، حال آنکه پناه‌جو ذاتاً خارج از چنین شمول مکانی-حقوقی قرار دارد. سیاق سایر عبارات عهدنامهٔ مدینه نیز مؤید آن است که مراد از «الجار» در تعبیر «الجار کالنفس» صرفاً همسایهٔ مسلمان یا هم‌کیش نیست، بلکه «همسایه» به‌مثابهٔ عضوی از جامعهٔ سیاسی مدینه، با هرگونه پایگاه اعتقادی، مورد لحاظ قرار گرفته است. این معنا به‌ویژه در عباراتی که دربارهٔ مناسبات یهودیان با جامعهٔ مؤمنان آمده، آشکارتر می‌شود؛ چنان‌که در ادامهٔ عهدنامه تصریح می‌شود: «وَإِنَّ الْيَهُودَ يُفْقُونَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ مَا دَامُوا مُحَارِبِينَ» (ابن هشام، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۰۴). قرینهٔ برون‌متنی دیگر، سازگاری این تعبیر با دیگر احادیث نبوی دربارهٔ جایگاه حقوقی همسایه است؛ چنان‌که در روایتی، تأکید فراوان پیامبر (ص) بر حق همسایه تا حدی بیان شده که گمان می‌رفت همسایه در شمار وارثان قرار گیرد (ابن حیون، ۱۳۸۵، ص ۸۸). این معنا در عهدنامهٔ مدینه نیز با قرار دادن حرمت همسایه در رتبه حرمت والدین بازتاب یافته است؛ بنابراین، «الجار کالنفس» را می‌توان ناظر به جایگاه حقوقی و تعهد متقابل همسایه، فراتر از صرف هم‌جواری مکانی دانست. فقیهان قائل به معنای پناه‌جو، به این حدیث در باب حرمت ضرر رساندن استناد نموده‌اند؛ در حالی که این عبارت، ارتباطی با حکم حرمت شرعی نداشته، و به معنای آن است که همانطور که ضرر رساندن به خود و آشکار نمودن عیوب خود مخالف طبیعت انسان است، ضرر رساندن به همسایه - که در اینجا به معنای وانهادن تمام مسئولیت و هزینه‌های جهاد بر عهدهٔ همسایه است و عده‌ای دیگر از شهروندان، با بی‌تفاوتی در هیچ یک از عرصه‌های جهاد حاضر نخواهند شد - مخالف طبیعت انسان می‌باشد (خویی، ۱۴۱۹ق، ج ۳، ص ۵۲۱).

۵. تحلیل وحی‌شناختی قاعدهٔ «الجار کالنفس» براساس روش نظریه داده‌بنیاد

قاعده محل بحث که ریشه در سنت نبوی (ص) دارد، نه تنها در متون فقهی و حدیثی انعکاس یافته، بلکه مبانی قرآنی مستحکمی نیز آن را پشتیبانی می‌کند. روش نظریه داده‌بنیاد به عنوان یک روش نظام‌مند کیفی، با تأکید بر استخراج، مقوله‌بندی و تلفیق مفاهیم از داده‌ها، قابلیت برای کشف الگوهای نهفته در متن را فراهم می‌آورد. در جدول (۱)، کدگذاری باز براساس آیات منتخب قرآن کریم که در آنها، دو سویهٔ مشارکت یا عدم مشارکت همگانی در عرصهٔ جهاد بازتاب یافته، ارائه شده است که نحوه استخراج کدهای اولیه را نشان می‌دهد.

جدول ۱- کدگذاری باز آیات مشارکت همگانی در عرصهٔ جهاد

کد باز	گزاره / دلالت آیه	آیه
وجوب جهاد	جهاد با وجود ناخوشایندی، تکلیف مقرر الهی است	بقره، ۲۱۶
آمادگی جمعی برای جهاد	آمادگی و حرکت گروهی برای جهاد	نساء، ۷۱

کد باز	گزاره/ دلالت آیه	آیه
همکاری در جهاد	همکاری در نیکی و تقوا	مائده، ۲
مشارکت متناسب با توان	حرکت و جهاد با امکانات موجود	توبه، ۴۱
انسجام مجاهدان	جهاد در صفوف منسجم	صف، ۴
نکوهش عدم مشارکت	نکوهش امتناع از حضور در جهاد	مائده، ۲۴
دنیاطلبی به عنوان مانع جهاد	دلبستگی به دنیا مانع جهاد	توبه، ۳۸
پهناجویی در ترک جهاد	پهناجویی برای عدم حضور	توبه، ۹۰
تخلف از مشارکت	ترک جهاد بدون عذر موجه	توبه، ۹۳
پیامد عدم مشارکت	پیامد تخلف و عقب ماندن از جهاد	توبه، ۱۱۸
ترس از دشمن	ترس از دشمن و تهدید خارجی	نساء، ۷۷
تضعیف روحیه جهادی	ضعف روحیه و ترس منافقان	احزاب، ۱۶-۲۰
تفاوت انگیزه ایمانی	تفاوت نگرش ایمانی افراد به جهاد	نساء، ۷۲-۷۳
موانع اقتصادی	دشواری و ملاحظات معیشتی در مشارکت	توبه، ۴۲
تفاوت مشارکت با عدم مشارکت	تفاوت جایگاه مشارکت کنندگان و قاعدین	نساء، ۹۵

با توجه به تکرار و هم پوشانی دلالت های استخراج شده از آیات منتخب در موضوع آیات جهاد، و امکان صورت بندی منسجم آنها در سه دسته شرایط علی، زمینه ای و مداخله گر، اشباع نظری حاصل شد؛ به گونه ای که این شرایط، ابعاد ایجابی و سلبی مشارکت یا عدم مشارکت در جهاد را پوشش داده و زمینه لازم برای صورت بندی نظریه نهایی پژوهش را فراهم می سازند. پس از طی فرآیند کدگذاری باز، کدگذاری محوری مفاهیم و مقوله های مستخرج از آیات قرآن کریم، در قالب یک نمایه ساختاریافته دسته بندی گردید. این نمایه که در جدول (۲) آمده است، چارچوب مفهومی اولیه پژوهش را شکل داده و زمینه حرکت به سمت کدگذاری گزینشی و تولید نظریه نهایی را فراهم می آورد. این تحلیل گام به گام، نه تنها ارتباط درونی لایه های مختلف داده های قرآنی را آشکار می سازد، بلکه مسیر استخراج الگوی حاکم بر نگرش قرآن به لزوم مشارکت همگانی در عرصه جهاد را روشن خواهد نمود.

جدول ۲- تحلیل وحی شناختی قاعده «الجار کالنفس»

براساس روش تحلیل کیفی نظریه داده بنیاد

سند	مفهوم	مؤلفه	ابعاد
آیه ۲۱۶ سوره بقره	وجوب شرعی جهاد و تکلیف الهی	شرعی	شرایط علی
آیه ۷۱ سوره نساء	وجوب مسلح شدن گروهی و یا دسته جمعی برای جهاد		
آیه ۲ سوره مائده	اصل تعاون و همکاری بر نیکی و تقوا		
آیه ۴۱ سوره توبه	جبران ضعف و ناتوانی برخی با تلاش دیگران		
آیه ۴ سوره صف	محبوب بودن صفوف استوار و پولادین مجاهدان		

سند	مفهوم	مؤلفه	ابعاد
آیه ۲۴ سوره مائده	مذمت خانه‌نشینیان بدون عذر در هنگام جهاد	اجتماعی	شرایط زمینه‌ای
آیه ۳۸ سوره توبه	نهی از عامل دنیاطلبی در ترک جهاد		
آیه ۹۰ سوره توبه	مذمت بهانه‌جویان برای حضور در عرصه جهاد		
آیه ۹۳ سوره توبه	شرط اجازه‌خواهی از فرماندهی برای ترک میدان جنگ		
آیه ۱۱۸ سوره توبه	مجازات تخلف‌کنندگان از حضور در عرصه جهاد		
آیه ۷۷ سوره نساء	تهدید خارجی و ترس از قدرت و هیمنه دشمن	روانی	شرایط مداخله‌گر
آیات ۱۶-۲۰ سوره احزاب	منافقان و نیروهای داخلی تضعیف‌کننده		
آیات ۷۲ و ۷۳ سوره نساء	متغیرهای فکری و ایمانی		
آیه ۴۲ سوره توبه	متغیرهای اقتصادی و معیشتی		
آیه ۹۵ سوره نساء	متغیرهای مربوط به بهانه‌جویان و گستره مشارکت		

۵-۱. شرایط علی تحلیل وحی‌شناختی

در تحلیل شرایط علی، روابط سبب‌شناسانه مشارکت همگانی در عرصه جهاد براساس تفسیر قرآن به قرآن، سیاق آیات، شأن نزول و احادیث معتبر بررسی می‌شود تا نظم درونی گزاره‌های وحیانی و نقش متغیرهای مؤثر در شکل‌گیری این الگو آشکار گردد. براساس آیه ۲۱۶ سوره بقره، واژه «کُتِبَ» با توجه به سیاق تشریع، بر وجوب قتال دلالت دارد و اصل جهاد را برای مؤمنان واجب می‌سازد، مگر آنکه دلیل خاصی موجب استثناء شود (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۴۶). طبرسی نیز با توجه به تشریع این حکم، بیان می‌کند که مؤمن پس از وجوب جهاد، نباید از تکلیف الهی اکراه داشته باشد (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۸۸). در همین راستا، آیه ۷۱ سوره نساء بر آمادگی و حرکت برای جهاد تأکید دارد. «نفر» به معنای حرکت به سوی هدف و «ثبات» به معنای گروه‌های جدا از یکدیگر است؛ از این رو، «انفروا ثباتاً أو انفروا جميعاً» ناظر به حرکت گروهی یا جمعی متناسب با وضعیت دشمن است و در هر دو صورت، بر حفظ آمادگی و استمرار مشارکت در جهاد دلالت دارد (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۲۳۰؛ طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۴۱۶). از سوی دیگر، جهاد در چارچوب اصل قرآنی «تعاون علی البر و التقوی» قرار می‌گیرد. آیه ۲ سوره مائده، همکاری مؤمنان در نیکی و تقوا و پاسداری از حدود الهی را بنیان همکاری اجتماعی قرار می‌دهد و جهاد را می‌توان یکی از مصادیق این تعاون دانست (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۸۴). این مشارکت همگانی همچنین زمینه‌ساز جبران تفاوت توانایی‌هاست. آیه ۴۱ سوره توبه با تعبیر «خفافاً و ثقلاً» بر حضور همگان در جهاد، متناسب با استطاعت و شرایط آنان، تأکید می‌کند؛ به گونه‌ای که برخی مفسران «خفاف و ثقلاً» را به جوان و پیر تفسیر کرده‌اند و مشارکت هر دو گروه را موجب جبران ضعف یکدیگر دانسته‌اند (حویزی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۲۲۱). این دو تعبیر همچنین می‌تواند ناظر به وجود یا

فقدان موانعی همچون مشغله‌های مالی، کبر سن، وابستگی به خانواده و کمبود امکانات باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۴۸۹؛ طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۱۱، ص ۹۹). بنابراین، تکلیف جهاد با استطاعت افراد تناسب دارد، اما در سطح اجتماعی بر مسئولیت جمعی و بهره‌گیری حداکثری از توان موجود تأکید می‌ورزد. در نهایت، آیه ۴ سوره صف، مشارکت در جهاد را در قالب صفی منسجم و متحد ترسیم می‌کند. این صف‌بندی افزون بر معنای نظامی، نماد اتحاد، همدلی، هماهنگی و پشتیبانی متقابل مجاهدان است و تشبیه آنان به بنایی استوار، بر انسجام و استحکام جمعی دلالت دارد (خامنه‌ای، ۱۴۰۲، ص ۲۹). برآیند این آیات نشان می‌دهد که مشارکت همگانی در جهاد، از یک‌سو دارای حجّیت و الزام شرعی و از سوی دیگر، واجد مطلوبیت شرعی است و تحقق آن بر پایه اصولی چون اتحاد، تعاون، هماهنگی، نظم و جبران متقابل توانایی‌ها سامان می‌یابد.

۲-۵. شرایط زمینه‌ای تحلیل وحی‌شناختی

با توجه به شرایط زمینه‌ای، آیات جهاد در بستر تاریخی مواجهه مسلمانان با دشمنان نازل شده‌اند؛ با این حال، براساس قاعده «جری و تطبیق» و تأکید قرآن بر کلیت و جاودانگی احکام، مفاد آنها به آن مقطع تاریخی محدود نیست و اصولی قابل تعمیم برای جوامع اسلامی در مواجهه با تهدیدها و انجام وظایف جمعی ارائه می‌کند (معرفت، ۱۳۸۷، ج ۷، ص ۷۵). در این چارچوب، قرآن میان مشارکت‌کنندگان و کسانی که از مسئولیت اجتماعی جهاد سر باز می‌زنند، تمایز می‌گذارد و «قعود» بدون عذر را نکوهش می‌کند. آیه ۲۴ سوره مائده، امتناع بنی اسرائیل از مواجهه با دشمن و واگذاری مسئولیت جهاد به موسی (ع) را نمونه‌ای از قعود ناشی از ترس، نافرمانی و بی‌ایمانی نشان می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۲۹۳). همچنین آیه ۲۴ سوره توبه، ترجیح خانواده، اموال و مسکن بر خدا، رسول و جهاد را به شدت نکوهش کرده و آن را مستوجب انتظار امر الهی می‌داند (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۵، ص ۱۹۶). این آیات نشان می‌دهند که تحقق یک امر اجتماعی صرفاً با ابلاغ حکم امکان‌پذیر نیست، بلکه به انسان‌هایی نیاز دارد که مسئولیت اجتماعی خود را پذیرفته و در مواجهه با چالش‌ها نقش‌آفرین باشند. این پیوند میان امر اجتماعی و کنش مسئولانه انسان در آیه ۲۴ سوره مائده و نیز در آیه ۲۵ سوره حدید، که تحقق قسط را در نسبت با رسالت الهی و نقش‌آفرینی انسان‌ها مطرح می‌کند، قابل مشاهده است (سبحانی و همکاران، ۱۴۰۵ق، ص ۵۹). از همین منظر، آیه ۳۸ سوره توبه مؤمنان را به دلیل سستی و ترجیح زندگی دنیا بر آخرت در جریان جهاد تبوک مورد عتاب قرار می‌دهد. تعبیر «اتّأقلمت الی الارض» بیانگر سنگینی و تمایل به ماندن است و آیه ۳۹ تهدید می‌کند که در صورت خودداری از جهاد، خداوند گروه دیگری را جایگزین خواهد کرد (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۱۱، ص ۹۴-۹۳). بنابراین، مفهوم «مخلفون» در آیات سوره توبه، روی دیگر الگوی مشارکت اجتماعی و بیانگر پیامدهای تخلف از مسئولیت جمعی

است. در همین راستا، آیه ۹۰ سوره توبه با طرح مسئله «معدّرون»، میان عذر واقعی و بهانه‌جویی تمایز ایجاد کرده و متخلفانی را که با عذرهای ساختگی از جهاد شانه خالی می‌کنند، نکوهش می‌کند؛ هرچند درباره ماهیت عذر آنان میان مفسران اختلاف نظر وجود دارد (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۱۱، ص ۱۸۲). همچنین آیه ۹۳ سوره توبه، استیذان از فرماندهی برای ترک میدان را مطرح می‌کند و نشان می‌دهد که افراد توانمند نمی‌توانند بدون اجازه از مسئولیت خود کناره‌گیری کنند. این آیه، با توجه به زمینه جهاد تبوک، اهمیت حضور منابع انسانی و ضرورت هماهنگی با فرماندهی را آشکار می‌سازد (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۱۱، ص ۱۸۲). پیامد تخلف از این مسئولیت نیز در آیه ۱۱۸ سوره توبه در ماجرای سه نفری که بدون عذر موجه از جهاد تبوک بازماندند، به روشنی بازتاب یافته است. آنان پس از اعتراف صادقانه، با دستور پیامبر (ص) مورد بی‌اعتنایی اجتماعی قرار گرفتند و این وضعیت پنجاه روز ادامه یافت (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۵، ص ۲۹۶). افزون بر آن، آیات ۸۱-۸۳ سوره توبه مجازات منافقانی را که از جهاد تخلف کرده و دیگران را نیز بازمی‌داشتند، بیان می‌کند و از محرومیت آنان از همراهی با پیامبر (ص) در جنگ‌های آینده و عذاب اخروی سخن می‌گوید (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۸۶؛ ج ۱۱، ص ۱۸۲). در مجموع، شرایط زمینه‌ای این آیات نشان می‌دهد که مشارکت فعال و مسئولانه مؤمنان در جهاد، یک مسئولیت جمعی و شاخص پایبندی به تکلیف الهی است. قرآن ضمن تفکیک میان معدّوران واقعی و متخلفان، قعود، سستی، تعلل، بهانه‌جویی و ترجیح منافع شخصی بر مسئولیت عمومی را نفی می‌کند. بر این اساس، الگوی وحیانی مشارکت، بر حضور حداکثری، مسئولیت‌پذیری، هماهنگی و سازمان‌یافتگی اجتماعی استوار است و تخلف از این مسئولیت، پیامدهای دنیوی و اخروی در پی دارد.

۵-۳. شرایط مداخله‌گر تحلیل وحی‌شناختی

در تحلیل وحی‌شناختی، عوامل مداخله‌گر به آن دسته از متغیرهای بیرونی یا درونی اشاره دارد که می‌تواند فرآیند کشف روابط علّی و معنایی را تحت تأثیر قرار دهد و یا حتی از مسیر خود منحرف سازد؛ ازجمله این عوامل می‌توان به پیش‌فرض‌های ذهنی و روانی، تحولات تاریخی و فرهنگی عصر نزول و نیز دوره‌های تفسیری پس از آن اشاره کرد که همگی به عنوان عناصر مداخله‌گر، در کیفیت و کمیت مشارکت در عرصه جهاد مؤثرند. در برخی از آیات، تهدید خارجی و ترس از قدرت و هیبت دشمن به عنوان مانعی برای حضور در جهاد مطرح شده است. آیه ۷۷ سوره نساء به گروهی از مسلمانان ترسو و ضعیف‌الایمان اشاره می‌کند که پس از واجب شدن جهاد، از دشمن ترسیدند. آیه ۱۳ سوره توبه نشان می‌دهد که در میان مسلمانان، گروهی وجود داشتند که از جنگ با دشمن و قدرت آن‌ها می‌ترسیدند و قرآن به آن‌ها هشدار می‌دهد: «چرا با گروهی که سوگندهایشان را شکستند ... پیکار نمی‌کنید ... آیا از آنان می‌هراسید؟ اگر مؤمنید، پس خدا سزاوارتر است که از (مخالفت) او بهراسید». آیات ۲۰ و ۲۱ سوره محمد (ص) به افرادی

اشاره می‌کنند که وقتی سوره‌ای با فرمان جهاد نازل می‌شود، ترس در چهره‌شان آشکار می‌گردد: «و هنگامی که سوره‌ای محکم نازل شود و در آن از جنگ یاد شود، کسانی را که در دل‌هایشان بیماری است، می‌بینی که مانند کسی که از مرگ غش کرده، به تو می‌نگرند». آیه ۱۷۳ سوره آل عمران به مؤمنان راستینی اشاره می‌کند که وقتی منافقان به آنان گفتند دشمن بسیج شده و باید بترسید، به جای ترس، بر ایمانشان افزودند و گفتند: «حسبنا الله و نعم الوکیل». این آیه نشان می‌دهد که تبلیغات دشمن و افراد ترسو می‌خواهد رزمندگان را بترسانند و از حضور در عرصه جهاد منصرف سازد (قرآنی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۶۵۳).

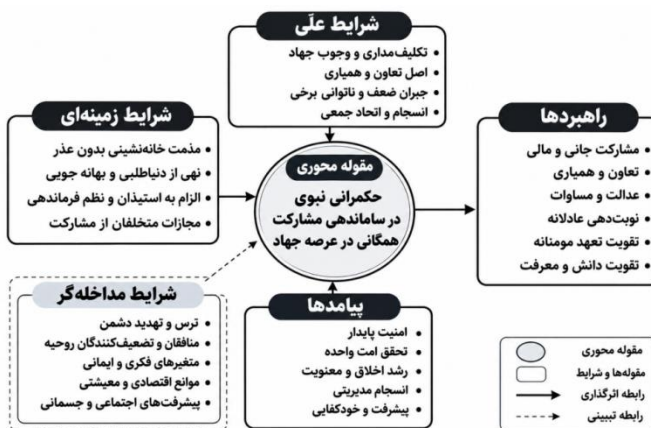
برخی از آیات به اعمال و گفتار منافقان و کسانی که در دل‌هایشان بیماری (ضعف ایمان) است، می‌پردازد و آنان را به دلیل ایجاد رعب، تضعیف روحیه مؤمنان، بازداشتن دیگران از جهاد و فرار از صحنه نبرد، مورد سرزنش و تهدید قرار می‌دهد. در بررسی آیات ۱۶ تا ۲۰ سوره احزاب، به شناسایی بازدارندگان از جهاد می‌پردازد. «معوّقین» کسانی هستند که دیگران را از جهاد با رسول خدا (ص) باز می‌دارند، آنان را می‌ترسانند و مشغول می‌کنند تا از جنگ منصرف گردند. همچنین «القائلین لاخوانهم هلمّ الینا» به کسانی اشاره دارد (براساس برخی اقوال، یهود یا خود منافقان) که به برادران منافق یا ضعیف‌الایمان خود می‌گفتند: «به سوی ما بیایید و محمد (ص) را رها کنید» (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۲۰، ص ۶۴). هنگامی که لشکر انبوه دشمن (احزاب) آمد، منافقان و بیمار دلان (کسانی که در دل‌هایشان مرض داشتند) شروع به سخن‌پراکنی کردند و گفتند: «خدا و رسولش جز وعده فریب به ما نداده‌اند». آنان با گمان‌های باطل خود، مانند غلبه کفار، نابودی اسلام و بازگشت جاهلیت، روحیه مؤمنان را تضعیف می‌کردند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۴۲۸). گروهی از منافقان صریحاً به مردم می‌گفتند: «ای اهل مدینه! برای شما در اینجا (لشکرگاه) جای ماندن نیست، پس بازگردید» (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۸، ص ۳۲۳). آیات ۷۲ و ۷۳ سوره نساء، حالات روانی و ضعف‌های ایمانی کسانی را که از جهاد تخلف می‌کنند، تشریح می‌نماید. مؤمنان واقعی با قوی‌ترین رابطه، یعنی ایمان به خدا و آیات او، به هم پیوند خورده‌اند و در جهاد شرکت می‌کنند و این رابطه، تمامی روابط دیگر مانند نسب، ولایت، بیعت و دوستی‌های معمولی را تحت الشعاع قرار می‌دهد. اما افراد دیگری به دلیل ضعف ایمان، این پیوند برتر را درک نمی‌کنند و نمی‌توانند در عرصه جهاد حاضر باشند. پندار آنان دربارهٔ ایثارگری و شهادت، از توهم‌های آنان پیرامون مرگ ناشی بود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۶۷۰؛ جوادی آملی، ۱۳۸۸، ج ۷، ص ۶۱۸). آیه ۴۲ سوره توبه به بهانه‌جویی منافقان از شرکت در جهاد، به ویژه غزوة تبوک اشاره دارد و ضمن شرح مفاهیم کلیدی آیه، به تحلیل انگیزه‌های مادی و موانع معیشتی به عنوان عوامل بازدارنده پرداخته شده است. آیه بیان می‌کند که اگر جهاد با غنیمت آسان و سفر کوتاه همراه بود، منافقان برای طمع در مال، شرکت می‌کردند. عبارت «بعدت علیهم الشقة» به مسافت طولانی و دشوار سفر به غزوة تبوک و مسیر طولانی آن به سوی شام اشاره دارد (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۵۱).

آیه ۹۵ سوره نساء به بررسی موانع مشارکت در جهاد و تفاوت میان گروه‌های مختلف مؤمنان می‌پردازد. آیه با استثنای «غیر اولی الضرر» آغاز می‌شود. «ضرر» به معنای نقصان و کمبودی در وجود است که مانع از قیام به امر جهاد و قتال می‌شود؛ مانند کوری، لنگ بودن و بیماری. این افراد به دلیل عذر موجه (مانع جسمی) از جهاد معاف هستند و در زمره قاعدین معذور قرار می‌گیرند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۷۱). از این آیه برداشت می‌کنند که جهاد، واجب کفایی است، نه عینی. دلیل آن این است که اگر جهاد بر هر فردی واجب عینی بود، قاعدین غیر معذور مستحق هیچ پاداشی نبودند، در حالی که آیه به آنان نیز «وعده حسنی» می‌دهد. این نکته نشان می‌دهد که ترک جهاد زمانی گناه است که به مقدار کفایت، مجاهدی حاضر نشود (طبرسی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۳۱۳). وعده حسنی برای هر دو گروه به دلیل تنوع عرصه‌های مجاهدت است که حتی برای «قاعدین غیر اولی الضرر» هم دستیابی به این وعده مسدود نیست. این وعده هنگامی محقق می‌شود که با «مال»، «جان» و «فی سبیل الله» در خدمت جهاد و قتال باشد؛ یعنی انفاق مال و بذل جان باید تنها برای اعلاّی کلمه خدا و پیروزی بر دشمنان دین باشد، نه برای هوای نفس یا طلب غنیمت دنیوی (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۴۷-۷۳). بنابراین، در بررسی آیات دسته سوم، می‌توان غالب مداخله‌گرها را در قالب موانع روانی مانند ترس و تردید، تبلیغات منافقان و تضعیف روحیه مؤمنان و مشقّت‌های سفر و طمع در غنیمت مشاهده کرد. قرآن کریم با اشاره به حالات مختلف افراد، از مؤمنان استوار تا منافقان و بیمار دلان، این عوامل بازدارنده را شناسایی و تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه این متغیرها می‌توانند مشارکت در عرصه‌های الهی را منحرف یا متوقف سازند.

۶. نتیجه‌گیری

مشارکت در الگوی حکمرانی نبوی در عرصه جهاد، همگانی است و به گروهی خاص اختصاص ندارد؛ با این حال، میزان و نحوه مشارکت افراد براساس توانایی، شرایط و موقعیت آنان تعیین می‌شود. براساس تحلیل سندی و دلّالی قاعده «الجار کالنفس» و تحلیل وحی‌شناختی آیات قرآن کریم، مقوله محوری پژوهش، حکمرانی نبوی در ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد است. این مقوله بیانگر الگویی است که در آن پیامبر اکرم (ص) با وضع قواعد و سازوکارهای عادلانه، ظرفیت‌های انسانی و مالی جامعه را برای انجام مسئولیت دفاعی ساماندهی می‌کند. یافته‌های نظریه داده‌بنیاد نشان می‌دهد که این الگو از شرایط علیّی ناظر به وجوب شرعی جهاد، تعاون، جبران ضعف افراد و انسجام جمعی؛ شرایط زمینه‌ای مرتبط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مقابله با قعود و تخلف و رعایت نظم فرماندهی؛ و شرایط مداخله‌گری همچون ترس، ضعف ایمان، نفاق، موانع اقتصادی و محدودیت‌های جسمانی تشکیل شده است. در نمودار (۱)، مدل پارادایمی الگوی قرآنی ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد نشان

داده شده است.

نمودار ۱- مدل پارادایمی الگوی قرآنی ساماندهی مشارکت همگانی در عرصه جهاد

راهبردهای این الگوی حکمرانی، در چند محور به هم پیوسته قابل صورت‌بندی است: مشارکت جانی و مالی، تعاون و همیاری، عدالت و مساوات، نوبت‌دهی عادلانه، تقویت تعهد مومنان و تقویت دانش و معرفت. این راهبردها در کنار یکدیگر نشان می‌دهند که حکمرانی نبوی صرفاً در پی فراخواندن افراد به مشارکت نیست، بلکه برای تبدیل مشارکت فردی به یک ظرفیت جمعی، سازوکار توزیع مسئولیت، همکاری متقابل، تقویت انگیزه، رفع موانع و ارتقای آگاهی را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. بر این اساس، «نوبت‌دهی عادلانه» در قاعده «الجار کالنفس» اهمیت ویژه‌ای می‌یابد؛ زیرا مشارکت همگانی زمانی تحقق می‌یابد که هزینه و مسئولیت جهاد بر دوش گروهی ثابت و محدود باقی نماند و هر یک از اعضای واجد شرایط، متناسب با توان و موقعیت خود، در تأمین نیازهای دفاعی جامعه سهم داشته باشد. برآیند این راهبردها، پیامدهایی در دو سطح اجتماعی-سیاسی و فرهنگی-معنوی به دنبال دارد که می‌توان آنها را در قالب امنیت پایدار، تحقق امت واحده، رشد اخلاق و معنویت، انسجام مدیریتی و پیشرفت و خودکفایی صورت‌بندی کرد. مشارکت عادلانه، از یک سو ظرفیت دفاعی جامعه را افزایش داده و امنیت آن را از اتکال انحصاری به گروهی محدود خارج می‌کند و از سوی دیگر، با ایجاد احساس مسئولیت مشترک، پیوندهای اجتماعی و هویت جمعی را تقویت می‌سازد. از این رو، مشارکت در این الگو صرفاً یک ابزار نظامی نیست، بلکه فرآیندی برای شکل‌دهی به جامعه‌ای منسجم، مسئولیت‌پذیر، اخلاق‌مدار و برخوردار از توانایی تأمین نیازهای خویش است. به بیان دیگر، امنیت پایدار و پیشرفت اجتماعی در این الگو، پیامد ساماندهی عادلانه ظرفیت‌های انسانی و مالی جامعه است، و نه صرفاً نتیجه افزایش توان رزمی. از حیث دلالتی، یافته‌نهایی پژوهش آن است که «جار» در عبارت «الجار کالنفس» به معنای همسایه است، نه پناه‌جو؛ اما مراد، صرفاً همسایه مکانی هم‌کیش نیست، بلکه همسایه ساکن در

قلمرو اجتماعی و سیاسی مدینه و مشمول پیمان مدینه است. این نتیجه صرفاً مبتنی بر دیدگاه فیض کاشانی، محمدتقی مجلسی و ملاصالح مازندرانی نیست، بلکه از مجموع قرائن لغوی، سیاقی، درون‌متنی و برون‌متنی به دست آمده است. مهم‌ترین قرینه ترجیحی، سیاق عهدنامه مدینه و قرار گرفتن «جار» در ساختار روابط و مسئولیت‌های متقابل اعضای جامعه مدینه است؛ چنان‌که شمول تعهدات اجتماعی نسبت به یهودیان نیز نشان می‌دهد که این مفهوم بر مبنای هم‌زیستی و عضویت در نظم اجتماعی - سیاسی مدینه شکل گرفته، نه صرف هم‌کیشی. بر این اساس، «الجار کالنفس» را می‌توان قاعده‌ای برای جلوگیری از تمرکز مسئولیت جهاد بر گروهی خاص و مبنایی برای تعاون، نوبت‌دهی و توزیع عادلانه مسئولیت دفاعی دانست.

منابع

قرآن کریم.

- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی (۱۳۸۵). *دعائم الاسلام*. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- ابن هشام، عبدالملک (بی تا). *السيرة النبوية لابن هشام*. (ج ۱). بیروت: دار المعرفة.
- اصفهانى، سيد ابوالحسن (۱۳۹۳). *وسيلة النجاة*. (ج ۳). محشى: سيد محمدرضا گلپایگانی. قم: مهر استوار.
- بووارد، تونی، و لوفر، الک (۱۳۹۳). *مدیریت دولتی و حکمرانی*. ترجمه: سيد مهدي الواني، علیرضا شیروانی، و علیرضا ذاکر اصفهانی. اصفهان: نگین ایران.
- جوادى آملی، عبدالله (۱۳۸۸). *تفسير تسنيم*. (ج ۷). قم: اسراء.
- حکیمی، محمدرضا (۱۳۸۰). *الحياة*. (ج ۹). مترجم: احمد آرام. قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۳۷۳). *تفسير نورالقلین*. (ج ۲). قم: اسماعیلیان.
- خامنه‌ای، سيد علی (۱۴۰۲). *تفسير سورة صف*. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، انتشارات انقلاب اسلامی.
- خمینی، سيد روح الله (۱۴۲۳ق). *تهذيب الأصول*. (ج ۱). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار الإمام الخميني.
- خنیفر، حسین؛ مسلمی، ناهید (۱۳۹۸). *اصول و مبانی روش های پژوهش کیفی*. تهران: نگاه دانش.
- خوئی، سيد ابوالقاسم (۱۴۱۰ق). *منهاج الصالحين*. (ج ۲). قم: مدينة العلم. آیت الله العظمی الخوئي.
- خوئی، سيد ابوالقاسم (۱۴۱۳ق). *معجم رجال الحديث و تفصيل طبقات الرواة*. (ج ۱۰). قم: مؤسسه الخويي الاسلاميه.
- خوئی، سيد ابوالقاسم (۱۴۱۸ق). *موسوعة الإمام الخوئي*. (ج ۴۳). قم: مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئي.
- خوئی، سيد ابوالقاسم (۱۴۱۹ق). *دراسات في علم الأصول*. (ج ۳). قم: مؤسسه دائرة معارف الفقه الاسلامي.
- راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲ق). *المفردات في غريب القرآن*. بیروت: دارالقلم.
- زبیدی، مرتضی (۱۴۱۴ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*. (ج ۶). بیروت: دارالفکر.
- سبحانی، جعفر (۱۴۰۸ق). *قاعدتان فقهيتان، اللا ضرر والرضاع*. قم: مؤسسه سيد الشهداء (ع).
- سبحانی، جعفر (۱۴۱۵ق). *الرسائل الأربع (قواعد أصولية وفقهية)*. (ج ۲). قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سبحانی، محمدتقی؛ امامی، مهدی؛ کوثرنیا، علیرضا (۱۴۰۵). *چيستی حکمرانی انسان پايه و ویژگی های آن از منظر قرآن در مواجهه با انگاره های حکمرانی مدرن*. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۱۱(۲)، صص ۶۴-۳۷.
- سيد مرتضی، علی بن حسین (۱۳۷۶). *الذريعة إلى أصول الشريعة*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شاکر، محمدکاظم؛ لطفی، محمدحسین (۱۳۹۰). *صحيفة النبي (ص)؛ نماد قانون گرایی در حکومت نبوی*. کتاب قيم، ۱۱(۱)، صص ۱۲۱-۱۴۱.
- شیرازی زنجانی، سيد موسی (۱۳۸۳). *کتاب نکاح*. (ج ۱). قم: مؤسسه پژوهشی رأی پرداز.
- شوشتري، محمدتقی (۱۴۰۱). *الأخبار الدخيلة*. (ج ۲). تهران: مكتبة الصدوق.
- طباطبائی، سيد محمدکاظم (۱۳۹۰). *منطق فهم حديث*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خميني.
- طباطبائی، سيد محمدحسین (۱۳۷۴). *ترجمه تفسير الميزان*. (ج ۲، ۹، ۴-۵، ۱۶). قم: جامعه مدرسين حوزه علميه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۳). *ترجمه تفسير مجمع البيان في تفسير القرآن*. (ج ۵، ۱۱، ۲۰). ترجمه: سيد هاشم

- رسولی محلاتی. تهران: فراهانی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۷۰). *گزیده تهنید*. (ج ۴). ترجمه یهودی. مترجم: محمدباقر بهبودی، تهران: کویر.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق). *تهنیدب الاحکام*. (ج ۶-۷). تحقیق: سید حسن الموسوی خراسان. تهران: دارالکتب الإسلامية.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۱ق). *التبیان فی تفسیر القرآن*. (ج ۵، ۸). بیروت: احیاء التراث العربی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۲۰ق). *فهرست کتب الشیعة و اصولهم و أسماء المصنفین و أصحاب الأصول*. قم: مکتبه المحقق الطباطبائی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۲۷ق). *رجال الطوسی*. قم: جامعه مدرسين حوزه علمیه قم.
- عالی، محمدباقر؛ غضنفری، مهدی؛ پورصادق، ناصر؛ پورعزت، علی اصغر (۱۴۰۳). *تعریف حکمرانی (فرا ترکیب چیستی حکمرانی)*. حکمرانی متعالی، ۵(۲)، صص ۶۳-۸۹.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). *العین*. (ج ۶). قم: هجرت.
- فیرحی، داود (۱۴۰۳). *پیامبری و قرارداد: نظریه‌ای درباره سیره حکمرانی پیامبر اسلام (ص) براساس الگوی قرارداد*. تنظیم و تحقیق: اکبر محمدی. تهران: نشر نی.
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی (۱۴۰۶ق). *الوافی*. (ج ۱۵). اصفهان: مکتبه الإمام امیرالمؤمنین علی (ع) العامة.
- قراّتی، محسن (۱۳۸۸). *تفسیر نور*. (ج ۱). تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کاشف الغطاء، مهدی (بی تا). *مورد الأنام فی شرح شرائع الإسلام*. (ج ۱). نجف: مؤسسة کاشف الغطاء العامة.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۷). *اصول کافی*. (ج ۴). مترجم: مهدی آیت‌اللهی. تهران: جهان‌آرا.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸). *فروع کافی*. (ج ۵-۶). مترجم: محمدحسین رحیمیان. قم: قدس.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹ق). *الكافی*. (ج ۹-۱۰، ۴). قم: دارالحديث.
- گلپایگانی، سید محمد رضا (۱۴۱۳ق). *هدایة العباد*. (ج ۲). قم: دارالقرآن الکریم.
- مازندرانی، محمد صالح بن احمد (۱۳۸۲). *شرح الکافی - الأصول و الروضة (للمولی صالح المازندرانی)*. (ج ۱۱). تصحیح: ابوالحسن شعرانی. تهران: المکتبه الإسلامية.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). *بحار الأنوار*. (ج ۱۹). تهران: مؤسسة الوفاء.
- مجلسی، محمدتقی (۱۴۰۶ق). *روضة المتقین*. (ج ۱۳). ایران: بنیاد فرهنگ اسلامی.
- معارف، مجید (۱۳۷۴). *پژوهشی در تاریخ حدیث شیعه*. تهران: موسسه فرهنگی و هنری ضریح.
- معرفت، محمدهادی (۱۳۸۷). *التفسیر الأثري الجامع*. (ج ۷). قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
- نائینی، محمدحسین (۱۳۷۳). *منية الطالب فی حاشیة المکاسب*. تهران: المکتبه المحمديه.
- نجاشی، احمد بن علی (۱۳۶۵). *رجال النجاشی*. قم: جامعه مدرسين حوزه علمیه قم.
- نجفی، محمدحسن (بی تا). *جواهر الکلام فی شرح شرایع الإسلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نراقی، احمد بن محمد مهدی (۱۴۱۷ق). *عوائد الأيام*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- Schmitter, P. C. (2019). Defining, explaining and then, exploiting the elusive concept of "governance. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 12(4), p. 547-567. <https://doi.org/10.1007/s40647-018-0236-9>